

ABDULLAYEVA TƏRANƏ YAŞAR QIZI
AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi
Folklorşünaslıq və el sənətləri şöbəsi kiçik elmi işçi
Azərbaycan, Şəki şəh., L.Abdullayev24
terane873@gmail.com

BÖLGƏDƏN (Şəki-Zaqatala) TOPLANAN LİRİK NÜMUNƏLƏRDƏ
ƏXLAQİ-NƏSİHƏTAMİZ ÖRNƏKLƏR
XÜLASƏ

Qədim dövrlərdən başlayaraq əsərlər üç ədəbi növə yaranmışdır. Azərbaycan folklorunda lirik növə yaranan nümunələr xüsusi yer tutur. Lirik növün içərisində ən geniş yayılan isə bayatı və bayatışəkili (ağı, sınaq, layla, oxşama və s.) örnəkləridir. Hələ əski zamanlardan bu nümunələr türk xalqlarının ortaq tarixi keçmişinin məhsulu olmuşdur. Ona görə də bir çox türk xalqlarının ədəbiyyatında həm məzmun, həm formaca oxşar şeir parçaları vardır. Lakin zamanla bu şeir şəkli ayrı-ayrı xalqlarda spesifik xüsusiyyətlər qazanmışdır. Belə ki, onların həm dil-üslub, ifadə şəkillərində fərqlər yaranmış, həm də nümunələr bir sıra coğrafi xüsusiyyətlər qazanmışdır.

Bayatılar məzmun etibarilə də rəngarəngdir. Onlarda bir çox hiss və duyğular - sevgi, həsrət, kədər hissləri öz əksini tapır. Lirik duyğuları poetik şəkildə ifadə edən bu nümunələr xalqın mənəvi dünyasını hərtərəfli əks etdirir. Bir çox məsələləri eləcə də əxlaqi-tərbiyəvi fikirləri özündə yaşadır.

Məqalədə Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsindən toplanmış lirik folklor nümunələrində nəsihət, öyüd, əxlaqi-tərbiyəvi elementlər araşdırılır. Əsasən bayatı formasında olan bu nümunələrin qədim dövrlərdən insanların tərbiyəsində roluna diqqət çəkilir. Göstərilir ki, şifahi ədəbiyyatımızda epik öyüd-nəsihət nümunələri ilə yanaşı lirik nümunələr də tərbiyəvi, nəsihətəməz xarakter daşıya bilər. Bütün bunlarla yanaşı məqalədə ifadə olunan nəsihətlərin məzmun dairəsi də diqqətdə saxlanmışdır. Onların ifadə etdiyi fikirlərin təhlilinə çalışılmışdır.

Açar sözlər: növ, janr, lirika, tərbiyə, əxlaq, nəsihət

Son illərdə Azərbaycan folklorunun əsasən regional xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına maraq olduqca güclənmişdir. Bu cür tədqiqatlarda yerli əhalinin və ərazinin tarixi-coğrafi, etnoqrafik xüsusiyyətləri, ənənəvi məşğuliyyəti, milli mental təsəvvürləri, həyat tərzinin açılması diqqətdə saxlanılmışdır. Bu baxımdan Şəki-Zaqatala bölgəsinin (Buraya Şəki, Zaqatala, Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz rayonları daxildir.) zəngin folklorunun araşdırılması da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Uzun illər bölgədən toplanan folklor örnəkləri müxtəlif yönərdən tədqiqata cəlb edilmişdir.

Lakin əhalinin etnoqrafik həyat tərzini, inanc sistemləri onun folklorda təzahürü kimi bir sıra məsələlərə geniş mənada toxunulmamış, tədqiqatlardan uzaq qalmışdır.

Qədim dövrlərdən başlayaraq insanlar dünyanı dərk etdikcə onlarda müxtəlif hadisələrə, canlı və cansız aləmə inam yaranmağa başlamışdır. Bu inanclar isə zamanla insanların məişət həyatına, onların gündəlik davranışlarına öz təsirini göstərmişdir. İnanc və gündəlik davranış qaydalarının təsiri ilə şifahi xalq ədəbiyyatında kiçik janrlar meydana gəlmişdir. “Kiçik janrların böyük bir qismi insanın məişət həyatı, onun gündəlik davranışları, əxlaq və ədəb qaydaları, qarşılıqlı münasibətləri ilə bağlıdır. Onların içərisində müxtəlif adətlər, öyüdlər, nəsihətlər, sağlıqlar, şayiələr, şərlər, arzu-peymanlar və s. vardır”[4, s.61]. Məqalədə haqqında bəhs etdiyimiz əsas məsələ də öyüd-nəsihət nümunələridir.

Qədim tarixə malik şimal-qərb bölgəsindən toplanan nümunələr içərisində də öyüd, nəsihət, əxlaq, tərbiyəvi mahiyyət daşıyan örnəklər kifayət qədər çoxdur. Həm bölgədən toplanan epik, həm də lirik nümunələrdə biz öyüd-nəsihətlərə rast gəlirik.

Ümumiyyətlə öyüd-nəsihətlər hər bir nümunənin daxili məzmununda öz əksini ya fərdi, ya da mahiyyət etibarını ilə tapa bilər. Odur ki, fikrimizcə bu nümunələrin hansısa növ və ya janr daxilində deyil məhz ayrıca, fərdi janr kimi tədqiqi daha məqbuldur. Müxtəlif mövzuları əhatə edən öyüd-nəsihətlər uzun illər folklorumuzun digər janrları içərisində toplanaraq nəşr olunmuşdur. Yalnız, son illərdə bu nümunələr ayrıca janr kimi toplanmış və nəşr olunmuşdur.

“Öyüd-nəsihətlər ta qədim dövrlərdən gənc nəslin təlim-tərbiyəsində istifadə olunan ən mühüm vasitələrdən biridir. Neçə-neçə minilliklərin tarixi sınağından seçilə-seçilə, ölçülə-ölçülə, zərrə-zərrə cilalanıb, bu günümüzdə gəlib çatan öyüd-nəsihətlər zaman-zaman xalqımız çətinliklərlə, ədalətsizlik və haqsızlıqlarla üzləşdikləri məqamlarda onların köməyinə gəlmiş, səbirlə, təmkinlə, ağılla onlardan yerli-yerində istifadə edərək bir çox bəlalardan xilas olmuşlar” [5, s.3].

Öyüd-nəsihətlərimiz müxtəlif zamanlarda AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzinin “Folklorşünaslıq və el sənətlər” laboratoriyası tərəfindən toplanaraq 2000-ci ildə “Ulularımızdan qalma öyüd-nəsihət və xeyr-dualar” adı ilə çap olunmuşdur. Bu nümunələrin bir janr kimi toplanmasında və ayrıca tədqiqində AMEA-nın müxbir üzvü Azad Nəbiyevin rolu da olduqca böyükdür. Onun “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” kitabında bu nümunələr “Öyüdlər” başlığı ilə təsnif edilmiş və məzmun xətləri üzrə aşağıdakı şəkildə bölgüsü aparılmışdır.

1. Davranış, etika qaydaları, böyüklərə hörmət, insan rəftarı və münasibətlərini formalaşdıran öyüdlər.

2. Ailə-məişət, doğmalığ münasibətləri, ailə, nicah və kəbin qaydalarını əhatə edən öyüdlər.

3. Vətən, torpaq və qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik duyğularını ifadə edən öyüdlər [7, s.333].

Daha sonrakı dövrlərdə fil.ü.f.d. Sevda İmanova “Azərbaycan xalq inancları və kiçik janrlar” kitabında folklorun kiçik janrları arasında daha geniş bölgü apararaq

nəsihətləri də buraya əlavə etmiş, müəyyən xüsusiyyətlərinə görə onları qruplaşdırmışdır. S.İmanova öyüd və nəsihətləri ayıraraq onlar arasındakı cüzi fərqi ortaya çıxarmış və bu nümunələrin məzmunca bölgüsünü aşağıdakı kimi vermişdir.

1. Tərbiyə, əxlaq və ali mənəvi dəyərləri əhatə edən nəsihətlər;
2. İnsanlarla rəftar, idarəçilik və dövlətçilik ənənələrini əhatə edən nəsihətlər;
3. İnsanın yaşayış və sağlam həyatını əhatə edən nəsihətlər;
4. Dini dəyərləri əhatə edən nəsihətlər [4, s.20].

Ümumiyyətlə bu mövzu olduqca geniş olub, dərin tədqiqatlara ehtiyac olduğundan məqalədə mövzunun yalnız kiçik bir hissəsi araşdırılmış, əsasən çimal-qərb bölgəsindən toplanmış lirik nümunələr araşdırmaya cəlb olunmuş, onların içərisində yer alan öyüd-nəsihət örnəkləri seçilərək təhlil edilməyə çalışılmışdır.

Həyatın demək olar ki, bütün sahələri: vətənpərvərlik, insanlarla rəftar, sağlam həyat, sevgi, ailə-məişət və s. nəsihətlərdə öz əksini tapır. Bununla bağlıdır ki, bəzi nümunələrdə birbaşa ünvan vardırırsa, bəzi nümunələrdə nəsihət ümumi xarakter daşıyır. Məsələn, aşağıdakı lirik parçanı nəzərdən keçirək.

Ağ çitdə qara basma,
Ayağın yerə basma,
Hərə bir söz desə də,
Heç kəsə qulaq asma[6].

Yaxud,

Mən aşiqəm nəvaya,
Bir qulaq as nəvaya.
Nə namərdə bel bağla,
Nə aha düş, nə vaya [6].

Gördüyümüz kimi, verdiyimiz iki nümunədə nəsihət ümumi mənə kəsb edib. Birincidə insanlara özünə inam, güvən tələq edilir. Hər deyilən sözə uymamaq, hər insana inanmamaq tövsiyyə olunur. Xüsusilə, son iki misradə nəsihətin məzmunu aydınlaşır. Həyatda nə qədər insan varsa, o qədər də fikir vardır. İnsan hər deyilənə uymamalı, hamıya qulaq asmamalı, öz düşüncəsi ağılı ilə qərar verməyi bacarmalıdır. Çünki öz düşüncəsi, baxışı olmayan insan heç zaman nəyəsə nail ola bilməz.

Verilən ikinci bayatı nümunəsində isə namər, pis niyyətli, mənfi xislətli insanlara bel bağlamamaq, onlardan uzaq qalmaq öyüdlənir. Hətta burada məsələnin mənfi nəticəsi də göstərilir sonradan ah-vaya düşməmək üçün tədbirli olmaq lazım bilinir. Bu baxımdan aşağıdakı nümunə də olduqca diqqət çəkicidir.

Mən aşiq duman yerdə,
Dağ yerdə, duman yerdə.
Düşmənin felinə düşmə,
Qalarsan yaman yerdə.

Və ya başqa bir nümunəni nəzərdən keçirək:

Mən aşiq, başqasına,
Sirr vermə başqasına.
Gəl yerimə yiyə dur,
Tapşırma başqasına [6].

Bu nümunədə atanın övladına, böyüyün öz varisinə verdiyi öyüd duyulur. Ümumiyyətlə xalqımızın milli mentalitetində, dünya görüşündə, tərbiyə sistemində hələ qədim dövrlərdən böyüklərimizin öyüd-nəsihəti, kiçiklərə yol göstərməsi önəmli yerə sahibdir.

Gətirdiyimiz hər üç nümunə ümumi məzmun xarakteri daşıyır. Hər kəsə ünvanlanır.

Bəzi nümunələrdə isə birbaşa ünvanlanan öyüd vardır. Qadına, qız övlada verilən nəsihət bu mənada öz ifadəsini daha çox tapmışdır. Belə ki, qədim dövrlərdən qadın əxlaqı, qadın namusu, ədəb-ərkanı Azərbaycan cəmiyyətində önəmli yerə sahib olduğundan bununla bağlı nəsihətlər də olduqca çoxdur.

Suya getmə, susarlar,
Su yolunda pularlar.
Sənin ipək saçların,
Heybəyə bağ kəsərlər [6].

Sevgi, məhəbbət mövzusunda, verilən nəsihətlər də bölgədən toplanan bayatı formalı nümunələr içərisində öz yerini tutmaqdadır. Məsələn:

Sandıq üstə mücürü
Tapılmayır bu cürü
Nə deyirsən yara de,
Yarın çəkər zəhməti [6].

Bölgədən toplanan lirik nəsihət nümunələri içərisində bir digər maraqlı məqam onlarda xalqın qədimlərə söykənən və günümüzdə də yaşayan maraqlı inanclarının yaşamasıdır. Aşağıdakı nümunə bu baxımdan diqqətəlayiqdir.

Əzizim gözə-gözə,
Körpəni gətir bizə.
Çiyinə daş tik, gətir
Körpə gəlməsin gözə [6].

Burada verdiyimiz nümunədə kiçik yaşlı uşaqları bədnəzərdən, xəstəlik və bəlalardan qorumaq üçün uşaqlara gözmuncuğu kimi qoruyucu daşların taxılmasının

qədim izləri yaşayır. Ümumiyyətlə üzərlik yandırmaq, başına duz hərləmək və s. bu kimi ovsun və ayinlərin izləri yaşayan nəğmələr daha qədim sayılıb, xalqın mifoloji görüşlərindən xəbər verir. Bu cür nümunələr daha çox ədəbiyyat tarixlərində ovsun nəğməsi kimi təqdim olunur. Maraqlısı budur ki, müasir dövrdə də bu inancların bir çoxu xalq arasında öz aktuallığını saxlayır.

Yalnız ailə-məişət mövzusunda deyil, eləcə də Vətən, el-oba sevgisi ilə bağlı nəsihət, öyüd motivinə rast gəlmək də mümkündür.

Əziziyəm, elə yaz,
Elə dolan, elə yaz.
Yad el səni dinləməz
Nə yazırsan elə yaz [2, s.307].

Nəsihət ifadə edən lirik nümunələr içərisində ictimai-siyasi məzmun daşıyan, ölkəni idarə edən şəxslərə: şahlara, xanlara və ya onlarla davranmaq üçün insanlara öyüd verilən çoxlu sayda örnəklərə rast gəlinir.

İşim düşdü divana,
Axır gəldim mən cana.
Heç vaxtı bel bağlama
Bir ilana, bir xana [6].

Və ya,

Əziziyəm nəmən dad,
Ağ yüzündən nə mən dad.
Sən ol ədalətli şah,
Nə sən dad et nə mən dad [6].

Əzizim daş bulağa,
Suyu sərxoş bulağa,
İkimiz həmdərd olaq,
Tökək qan, yaş bulağa [5, s.309].

Təkcə bayatılarda deyil, ağı, layla, oxşama və s. nümunələrdə də nəsihət motivlərinə rast gəlmək mümkündür. Aşağıda gətirdiyimiz ağı fikrimizə aydın nümunədir.

Qabur dibində otur,
Salam verəndə götür,
Öləndə sağ tərəfdən
Nərdiyannan sən götür [1, s.65].

Bəzi nəsihət məzmunlu bayatı nümunələrində isə ana sevgisi, ana qayğısı, ana-övlad münasibətləri ifadə olunur. Məsələn,

Səbr elə, sana səbri,
Mərd gərək qana səbri.
Hər bir səbir tükənsə,
Tükənməz ana səbri [6].

Bütün bu nümunələrdən və apardığımız tədqiqatdan belə nəticəyə gəlirik ki, ümumiyyətlə Azərbaycanın regional folklorunun araşdırılması bir çox folklor məsələlərin, öyrənilməsi baxımından olduqca faydalıdır. Həmçinin də şimal-qərb bölgəsində toplanmaların aparılması və toplanan materialların tədqiqi olduqca faydalı məsələdir.

Bəhs etdiyimiz məqalədə toplanaraq tədqiqata cəlb olunmuş örnəklər öyüd-nəsihətlərin bir janr kimi araşdırılması, onların xalqımızın təlim-tərbiyə sistemində istifadə olunması, ulularımızın əxlaqi-tərbiyəvi baxışlarının, adət-ənənə, davranış xüsusiyyətlərinin, müxtəlif hadisələrə baxışlarının öyrənilməsi cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Unutmamalıyıq ki, hər bir xalqın özünəməxsus xüsusiyyətləri, adət-ənənələri vardır. Və bu xüsusiyyətlər zamanın sınaqlarından keçərək bəziləri unudulmuş, bəziləri isə milli ruhumuza, yaddaşımıza həkk olmuşdur. Qədim köklərimizdən aralanmaq, uzaqlaşmaq bizi məhvə apara bilər. Ona görə qədim adət-ənənələri, milli xüsusiyyətlərimizi öyrənərək təbliğ etmək olduqca vacib məsələdir.

Düşünürük ki, bütün bu sadaladığımız səbəblərdən regional örnəklərin müxtəlif yönlərdən araşdırılması məsələsi genişləndirilməlidir. Xüsusilə də öyüd-nəsihət, əxlaqi-tərbiyəvi məzmun daşıyan örnəklərin araşdırılaraq günümüzdə təbliği yeni nəslin, gənclərin tərbiyəsi, yetişdirilməsi baxımından çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bundan sonrakı tədqiqatlarda da bu məsələlər tərəfimizdən diqqətdə saxlanılacaq və daha geniş araşdırmalar aparılacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folklor antologiyası, XIII kitab, (Şəki, Qəbələ, Oğuz, Qax, Zaqatala, Balakən folkloru.), Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2005.
2. Azərbaycan folklor antologiyası, IV kitab (Şəki folkloru.), I cild Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2000, 498səh.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. I cild (şifahi xalq ədəbiyyatı), Bakı: Elm, 2004, 760s.
4. Sevda İmanova. Azərbaycan xalq inancları və kiçik janrlar, Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2008, 228səh.

5. Şəki folklor örnəkləri, 1-ci kitab. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2014, 414səh.
6. Şəki regional Elmi Mərkəzinin folklor toplanmaları.
7. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Bakı, “Çıraq”, 2009, 640 s.

Terane Abdullayeva

EXAMPLES OF OUR MORAL ADVICE IN LYRICAL EXAMPLES COLLECTED FROM THE REGION

SUMMARY

Since ancient times, works have appeared in three literary genres. Lyrical examples have a special place in Azerbaijani folklore. The most common lyrical types are bayati and bayat-shaped (agi, sinama, layla, oxşama, etc.). In ancient times, these examples were the product of the common historical past of the Turkic peoples. Therefore, in the literature of many Turkic peoples there are similar poems in both content and form. However, over time, this form of poetry has acquired specific features in different nations.

Bayats are also colorful in content. They reflect many emotions - love, longing, sadness. These examples, which express lyrical feelings in a poetic way, comprehensively reflect the spiritual world of the people. It contains many issues as well as moral and educational ideas.

The article examines the elements of advice, admonition, moral and educational elements in the lyrical folklore collected from the north-western region of Azerbaijan. The role of these examples, which are mainly in the form of bayati, in the education of people since ancient times is emphasized. It is shown that in our oral literature, along with epic examples of advice, lyrical examples can also be educational and instructive. In addition, the content of the advice expressed in the article was kept in mind. An attempt was made to analyze the views expressed by them.

Keywords: type, genre, lyrics, upbringing, morals, advice

Абдуллаева Тарана

ПРИМЕРЫ НАШИ НРАВСТВЕННЫХ СОВЕТОВ В ЛИРИЧЕСКИХ ПРИМЕРАХ, СОБРАННЫХ ИЗ РЕГИОНА

РЕЗЮМЕ

С давних времен появились произведения в трех литературных жанрах. Лирические образцы занимают особое место в азербайджанском фольклоре. Наиболее распространены лирические типы баяти и баятовидные (аги, сынама, лайла, окшама и т. Д.). В древности эти образцы были продуктом общего исторического прошлого тюркских народов. Поэтому в литературе многих тюркских народов встречаются похожие стихотворения как по содержанию,

так и по форме. Однако со временем эта форма поэзии приобрела специфические черты у разных народов.

Баяты тоже красочны по содержанию. Они отражают множество эмоций - любовь, тоску, печаль. Эти примеры, поэтично выражающие лирические чувства, всесторонне отражают духовный мир народа. Он содержит множество вопросов, а также моральных и образовательных идей.

В статье исследуются элементы совета, наставления, нравственности и воспитания в лирическом фольклоре, собранном в северо-западном регионе Азербайджана. Подчеркивается роль этих примеров, которые в основном представлены в форме баяти, в воспитании людей с древних времен. Показано, что в нашей устной литературе наряду с примерами эпических напоминаний лирические примеры могут быть познавательными и поучительными. Кроме того, было учтено содержание рекомендаций, изложенных в статье. Была сделана попытка проанализировать высказанные ими мнения.

Ключевые слова: тип, жанр, лирика, воспитание, нравственность, советы.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022

**Rəyçi: AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutun
dosenti, filologiya üzrə elmlər doktoru Ataəmi Mirzəyev
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**